

Güneydoğu Anadolu Projesi'nde (GAP) Turizmin Çeşitlendirilmesi

Füsun İSTANBULLU DİNÇER

Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'de Cumhuriyet tarihinin en önemli iktisadi ve sosyal yatırımı olan Güney Anadolu Projesi'nin (GAP) turizm sektörü üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Çalışma kapsamında, ilk olarak Güney doğu Anadolu Projesi'nin doğuşu, özellikleri, eylem alanları üzerinde durulmakta ve ardından da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi ile ilgili veriler değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci kısmını GAP bölgesinde turizm sektörünün durumu, bölgenin turizm potansiyeli oluşturmaktadır. Bu bölümde, bölgenin konaklama kapasitesi, bölgeye gelen yabancılara ilişkin veriler incelenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümü, bölgede geliştirilmesi öngörülen turizm çeşitleri üzerinde durulmaktadır. Bölgenin pek çok turizm çeşidi bakımından önemli bir potansiyele sahip olduğunun belirtildiği makalede, geliştirilmesinde yarar bulunan turizm çeşitlerinin neler olması gerektiği ile ilgili de bulgular yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye, GAP, Turizm Pazarlaması, Turizmin Çeşitlendirilmesi

GİRİŞ

Güneydoğu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Kilis illerini kapsayan bölge GAP Bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Güneyde Suriye, güneydoğuda ise, Irak'la sınırı bulunan bu bölgenin yüzölçümü 75,358 km²'dir ve Türkiye'nin toplam yüzölçümünün %9.7'sini oluşturmaktadır. Verimli hilal diye anılan ve eski çağlarda medeniyetin beşiği olan bu bölge "Yukarı Mezopotamya" olarak tanınır. Fırat ve Dicle bu bölgeden geçer ve sularını Basra körfezine boşaltır. Az yağış alan bu bölgede Fırat ve Dicle'nin zengin su kaynağından sulama ve enerji üretimi sağlamak düşünülmüştür.

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN DOĞUŞU

Türkiye'de sulanabilir 8,5 milyon hektar arazi-den %20'si Aşağı Fırat ve Dicle havzalarındaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesi içinde bulunmaktadır. GAP'ta yaşayan nüfus 1990 nüfus

sayımına göre, ülke nüfusunun %9,5'unu oluşturmaktadır. GAP'ın ortaya çıkış nedenlerinden en önemlisi, klimatolojik faktörlerin yol açtığı elverişsiz su rejiminin düzenlenmesi ve Fırat ile Dicle nehir sularının sulama, enerji üretimi amacıyla değerlendirilerek, düzensiz akışı olan iki nehrin sularının düzgünleştirilmesidir. Suları akılcı bir şekilde değerlendirmek ve ülkeye elektrik enerjisi sağlamak için, Atatürk 1936 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresini kurmuştur. Bu idare Keban Projesi etüdlere başlamış, Fırat nehrini incelemek üzere rasat istasyonları kurmuştur.

1938 yılında başlanan Keban boğazı etüdleri 1950-1960 yılları arasında da devam etmiştir. 1954'de Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece, Türkiye'de havza çalışmaları fikri oluşmuş ve DSİ çalışmaları çerçevesinde Türkiye 26 havzaya ayrılmıştır. 1964 yılında Fırat Havzası İstikşaf Raporu, 1966'da Aşağı Fırat İstikşaf Raporu ve Dicle Havzası raporları hazırlanmıştır. Aşağı Fırat ve Dicle Havzası'ndan ne şekilde yararlanılacağı anlaşıldıktan sonra, 1977'de bu projeleri "Güneydoğu Anadolu Pro-

Bu makale, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu tarafından düzenlenen "21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Turizmi" konulu sempozyumda sunulmuştur.

jesi" şeklinde adlandırılması kabul edilmiştir. Bu projenin yönlendirilmesi ve koordinasyonun sağlanması 1986'da Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmiştir.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı resmi gazetede yayınlanan 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. GAP Yüksek Kurulu, teşkilatın en yüksek karar organıdır. Bu kurul, Başbakan veya görevlendireceği bir Devlet Bakanı'nın Başkanlığı'nda GAP'tan sorumlu Devlet Bakanı, DPT Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Devlet Bakanı ile Bayındırlık ve İskan Bakanı'ndan oluşur.

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ

GAP'ı oluşturan bölge, Aşağı Fırat ve Dicle Havzası ile Yukarı Mezopotamya'dır. Bu alanın %42,2'sinde tarım yapılmakta (bunun %36'sı doğal yağışa bağımlıdır), %33,3'ü meralardan, %20,5'i orman ve çalılardan oluşmaktadır. Alanın toplam yüzeyinin %94'ünde ortalama eğim %12'nin altındadır ki, bu da ekilebilirlik eşiğini meydana getirmektedir. GAP'ın su kaynaklarını geliştirme hedefleri 13 ana sulama ve enerji projesini içermektedir. Bunlardan 7 tanesi aşağı Fırat, 6 tanesi de Dicle havzasındadır. 1,7 milyon hektarlık bir alanın sulanması için 32 baraj, 19 hidroelektrik santral ve sulama şebekeleri öngörülmektedir (GAP Nisan 1996: 17-21). Proje tamamlandığında, yılda toplam 50 milyon metreküpten fazla su akıtan Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerle Türkiye'nin toplam su potansiyelinin %28'i kontrol altına alınacak; 1,7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7460 megavatın üzerinde kurulu güç kapasitesiyle yılda 27 milyar kilovatsaatlik hidroelektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli bölgede gelir seviyesini 5 kat artıracak, nüfusu 9-10 milyona ulaşacak bölge halkının yaklaşık 3,5 milyonuna iş imkanı yaratacaktır (GAP Ocak 1996: 3). GAP'ın önemi ve büyüklüğü nedeniyle, GAP dünyanın mega projeleri arasında yer almakta ve çağımızın yedi modern harikası arasında biri sayılmaktadır. 1994 Ocak sayısında Time, 1993 yaz sayısında ise, Infrastructure Finance Magazine tarafından bu şekilde anılmaktadır (Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration 1997: 7). GAP entegre projesinin toplam yatırım tutarı 32 milyar dolara ve su kaynakları 14,5 milyar dolara malolacaktır. Bu projenin 12,6 milyar doları ülkemizin fi-

nansman kaynaklarından, 2,1 milyar doları yabancı kaynaklardan, 1,5 milyar doları yapı-işlet-devret modeline uygun olarak Birecik Projesinden sağlanmaya çalışılmaktadır. 32 milyar dolarlık GAP'a ayrılan yatırımın %39,4'ü ve 14,5 milyar dolarlık su kaynaklarına ayrılan yatırımın %55,5'i tamamlanmıştır (Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration 1997: 9). Dış kredi veya hibe sağlanarak desteklenen projelerin bir kısmı GAP bölgesi sınırları içinde yer alan münferit projelerdir. Dünya Bankası'ndan, ABD Eximbank'dan, Almanya-İsviçre Bankalar Konsorsiyum'undan, Avrupa Yatırım Bankası'ndan, Avrupa Konseyi Sosyal Kalkınma Fonu'ndan, ABD, Fransa, Kanada, İsrail ve Avustralya'daki kuruluş ve firmalardan, Alman KfW Commerzbank'dan, Almanya - İtalya-Fransa-Japon Hükümetlerinden Global Çevre Birimi'nden, Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu'ndan, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'ndan, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'ndan dış kaynaklı krediler ve hibeler sağlanmış ve sağlanmaya devam edilmektedir (GAP Aralık 1995: 1 ve 2).

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ EYLEM PLANLARI

Bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla ortaya çıkan Güneydoğu Anadolu Projesi; bölgede ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesini, kaynakların rasyonel kullanımını, yeni kaynakların yaratılmasını, yatırımların geri dönüşlerinin hızlandırılmasını, projelerin finansman, zaman ve mekan tutarlığına dayandırılmasını ve böylelikle yatırımlararası senkronizasyonu ve entegrasyonun sağlanmasını hedef almaktadır. Bölge kaynaklarının mobilize edilmesiyle ortaya çıkacak; kırsal ve kentsel yerleşme dokusundaki değişimlerde yeterli duyarlılığı göstermek, ekolojik dengeyi zorlayan etmenlere karşı gerekli önlemleri almak, ekonomik ve sosyal faaliyetlerle demografik yapıda görülecek değişimleri dengeleyici bir anlayışla yönlendirmek, bu doğrultuda alternatif projeler üretmek, önceliklendirmek, programlamak, uygulamak ve döngüsel bir planlama felsefesiyle değerlendirmek Güneydoğu Anadolu Projesi'nin stratejik ilkeleridir (Dericioğlu 1988)

1989 yılında tamamlanan GAP master plan çalışması, makro düzeyde bölgenin tüm sektörlerinin kalkınma çerçevesini belirlemiş ve alt bölge çalışmalarını ortaya koymuştur. GAP Bölgesi için temel kalkınma senaryosu, Bölgeyi "Tarıma

Dayalı İhracat Bölgesi" haline getirmektedir. Gaziantep hariç daha az gelişmiş diğer illerin her birinde en azından bir tane stratejik önemde sanayi kurulması ve özellikle Adıyaman için turizmle ilişkili sanayiler oluşturulması önerilmektedir (Atalay 1993).

Alternatif senaryolarla bölge gelişmesinin çerçevesi GAP Master Planında çizilirken, su ve toprak kaynakları yatırımlarının ekonomik ve sosyal sektörlerde uyuracağı gelişim, istihdam, nüfus büyüklüğü ve kent ile kırsal alanlardaki gelişimi saptanmıştır. Daha sonra "Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması" adı ile, mekansal ve ulaşım planlama çalışmalarının yapım-planlama sonuçlarına dayalı olarak imar planları, alt yapı proje düzenlenmesi ele alınmış ve yıllara göre finans ihtiyacı ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma, Ocak 1991'de başlamış ve Haziran 1993'de bitirilmiştir (Temmuz 1993: 3).

1993-1997 yıllarını kapsayan, somut projelere dayanan, beş yıllık bir kamu yatırım programı niteliğindeki "GAP Bölgesi Hareket Planı", "Bölgesel Ulaşım ve Altyapı-Geliştirme Çalışması" ile ele alınan ayrıntılı raporlar sonucu hazırlanmıştır. Bu plan, makro düzeydeki bölge planlarından ayrılmaktadır (GAP Nisan 1993: 2).

GAP Bölgesi Hareket Planı entegre proje yaklaşımı çerçevesinde, sektörlerin etkileşimleri, nüfus projeksiyonları, mekansal gelişme tahminleri ele alınarak hazırlanmıştır. GAP Bölgesi Hareket Planı yatırım ihtiyacı, yatırım tahsisleri ve yatırım uygulamalarının kaç yıl süreceği Tablo 1'de görülmektedir.

GAP İdaresi; kalkınma projelerinin uygulanabilmesi için, bu bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını göz önünde bulundurmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, GAP İdaresi bölgenin toplumsal yapısı üzerine üniversiteler ve hükümet dışı kuruluşlara araştırma yaptırmış ve GAP Sosyal Eylem Planı hazırlan-

mıştır. Bu planın amacı, GAP Master Plan doğrultusunda bölge içindeki farklı grupların kalkınma süreciyle bütünleşmesini sağlamak, sosyal hizmetlerin etkinliğini artırmak, sosyal gelişmişlik farkını ortadan kaldırmaktır. Sosyal Eylem Planı entegre bir yaklaşımdır ve uygulama projeleri üretilmektedir (GAP Mayıs 1995: 2 ve 3). Bu uygulamaların ilk örneği olarak, proje çerçevesinde pilot alanlarda eğitim, sağlık, beceri geliştirme, kültür, örgütlenme gibi alanlarda faaliyet gösterecek "Çok Amaçlı Toplum Merkezleri" oluşturulmuştur.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİ

GAP Bölgesi'nin Gayrisafi Bölgesel Hasılasını Türkiye'nin aynı dönemdeki Gayrisafi Yurtiçi Hasılası ile karşılaştırılması bölgenin az gelişmişliğini göstermektedir. 1985 yılında bölgenin GSMH içindeki payı %4, kişi başına düşen gelir ise, Türkiye ortalamasının yarısı kadardır. GSBH'nın %40'ını oluşturan tarım, bölgenin en güçlü sektörüdür ve yöre tarımının Türkiye toplam tarımsal katma değer içindeki payı %9'dur. 1996 yılında tarım sektörünün payı %30'lara inmiş; sanayi (%18,85) ve hizmet sektörünün (%5,34) payları artmıştır (Tablo 2). Ekonomik olarak faal nüfusun yaklaşık %70'i tarımla uğraşmakta, ancak bu sektör toplam katma değer ancak %44'ünü üretebilmektedir. 1990 yılında tarımla uğraşan nüfus %67,2'ye düşmüş, sanayi ve hizmet sektöründe çalışan nüfus az da olsa yükselme göstermiştir (Tablo 2). Tarımda geleneksel üretim yöntemleri devam ederken, modernizasyon da başlamıştır. Sanayi ve hizmet sektöründeki istihdam rakkamlarının bölge genelinde yükselmeye başlamasına rağmen, GAP bölgesinde kişi başına gayri safi bölge hasılası 1990 yılında 1.569\$ iken, 1995'de 1.498\$a düşmüştür; çünkü GAP bölgesinde Türkiye ortalamasının

Tablo 1. GAP hareket planı yatırım ihtiyacı, yatırım gerçekleştirmeleri ve tamamlanma süreleri (Haziran 1997 Fiyatlarıyla Trilyon TL)

ÖNEMLİ SEKTÖRLER	1993-1997 YATIRIM İHTİYACI	1993-1997 YATIRIM TAHSİSLERİ	1993-1997 YATIRIM NAKDİ GERÇEKLEŞMESİ (%)	YATIRIM UYGULAMASININ TREND TAHSİSİ İLE DAHA KAÇ YIL SÜRECEĞİ
Tarım	362,2	47,3	13,1	33
Enerji	352,8	129,6	36,7	9
Konut	67,9	1,1	1,6	303
Eğitim	131,5	21,3	16,2	26

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'ndan alınan veriler

üzerinde nüfus artış hızı söz konusudur. Bölge nüfusunun başta gelen demografik özelliği, ülke ortalamasının üzerindeki artış hızıdır. Nüfus baskısı, çok çocukluluk eğilimi, sağlık, eğitim, kamu hizmetleri ve istihdam imkanlarının yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. 1990 yılında nüfusu 5,2 milyona ulaşan bölgenin, 2,9 milyonu kentte, 2,3 milyonu kırsal alanda yaşamaktadır. 2005 yılında 6,6 milyonun kentlerde; 3,4 milyonun kırsal alanda yaşayacağı tahmin edilmektedir. Ekonomik olarak faal nüfus (15-65 yaş grubu) bölge toplam nüfusunun %50'sini oluşturmaktadır ve bu da yüksek bir bağımlılık oranına işaret etmektedir (Tablo 2). Doğurganlık oranı kırsal kesimde daha yüksek olmasına rağmen, yüksek göç oranları nedeniyle kentsel nüfus daha hızlı artmaktadır. Bölge içi ve bölgelerarası göç GAP'ın önemli sorunlarından.

— Projenin başında hazırlanan GAP Master Plan Çalışması ile:

- Gayrisafi bölgesel hasılanın yılda %7,7
- Tarım sektörünün yılda %4,9
- Sanayi sektörünün yılda %10,0
- İnşaat sektörünün yılda %6,6
- Hizmetler sektörünün ise, yılda %9 oranında büyüyeceği,
- Bölgede nüfus %3,9 oranında artarken, istihdamın %4,0 oranında büyüyeceği öngörülmüştür (Özkan 1995: 5).

Bölgenin ekonomik yapısındaki değişimle, tarımın payı %40'dan %23'e gerilerken, sanayi %16'dan %30'a, hizmetler %44,75'den %47'ye yükselecektir (Tablo 2).

DÜNYADA TURİZMİN GELİŞME EĞİMLERİ

Hızlı bir değişim sürecinde bulunan dünyamız, teknolojinin ilerlemesi ve kitle iletişim araçlarının etkinliğinin artmasıyla 21. yüzyılda bilgi toplumuna dönüşecektir. Ulaşım araçlarının sayı, hız, konfor açısından gelişmesi, basın-yayın-iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, ülkelerarası ticaretin yaygınlaşması, birlikler kurulması, turizme katılanların sayısının artması küreselleşme boyutunu gündeme getirmiştir. İnsanlar sosyal ve psikolojik bir ihtiyaç olarak aktif bir şekilde turizm talebinde bulunmaya başlamışlardır. 1950 yılında, 25 milyon kişi uluslararası turizm hareketlerine katılırken, her yıl % 7,1'lik bir artışla 1996 yılında, bu sayı 595 milyona ulaşmıştır. 1950 yılında 2,1 milyar \$ turizm geliri elde

edilirken, % 12,2'lik bir artışla, 1996 yılında 425 milyar dolarlık turizm harcaması yapılmıştır. 2020 yılında 1,6 milyar kişi uluslararası seyahate katılacak ve 2 trilyon \$ harcama yapacaklardır (WTO 1997: 3).

Turizm tüketim kalıplarının değişimiyle, turizm pazarı da yön değiştirmektedir. Krippendorfa göre, 2000 yılı yaşamın her alanında tatmin arayan, iş ve eğlence hayatını zevk içinde geçirmeye çalışan bir hedef kitleyi karşımıza çıkaracaktır. Çevre ve doğayla bütünleşmiş tatiller ön planda olacaktır. Batının turist piyasasındaki unsurların değişimi sonucu iş için yaşamak 1986'da %10-20 arasında oynarken, 2000 yılında %10'na inecek, iş ve eğlence arasındaki karşıtlığın azalarak kişinin ufkunu genişletmek amacıyla doğaya dönmesi, yeni deneyler kazanma arzusu 1986 yılında %20-30 arasında seyrederken, bu talep 2000 yılında %45'lere varacaktır (Hall and Weiler: 1992: 2). Kitle turizminde hızlı bir gelişme söz konusudur ve insanlar büyük gruplar halinde seyahat ederler. Alternatif turizme ilgi duyanlar tek başına, aile veya arkadaşlarıyla seyahat etmeyi talep ederler; kitle turizminde olduğu gibi kısıtlı bir zaman dilimi, hızlı ulaşım, sabit program yoktur; en yoğun tatil dönemlerinde yolculuğa çıkılmaz, fiyat önemli değildir. Alternatif turizm pazarı turisti yönlendirmez, yerel yaşam tarzını önerir, doğayla bütünleştirir, deneyim kazanmasına ve bilgi sahibi olmasına imkan tanır (Butler 1990: 41-42).

Turizm pazarının değişikliğe uğraması sonucu yeni destinasyonlar ve arayışlar ortaya çıkmaktadır. Güneş-deniz-kum üçlüsü yerini doğaya bırakmaktadır. Tüketicinin ihtiyaçlarının yön değiştirmesi ve teknolojinin devreye girmesiyle üretim ve yönetimi farklı yeni bir turizm ve turist tipi doğmaktadır. Yeni turistler; daha deneyimlidir, değer yargıları değişiktir, yaşam stilleri farklıdır, demografik özellikleri farklıdır, daha esneklerdir, daha bağımsızdır (Poon 1994: 114).

Tüketicinin ihtiyaçları doğrultusunda yeni turistlerin ilgisini en fazla çeken etkinliklerin oranı ise, şöyledir: Gemi Yolculuğu, yatçılık %11,8, yokuş aşağı kayak %20,6, kültürel/tarihsel ve araştırma gezileri %22,1 ve %22,1, amaçsız macera gezileri/yürüyüşleri %54,5, eğitici geziler %20,6, doğa/çevre %63,2, eğlence parklarını ziyaret ve sportif faaliyetlere katılma %7,4 ve %7,4 (Brotherton ve Himmetoğlu 1997: 26).

Alternatif turizm çeşitleri kişilerin talebine göre, trekking, rafting, dağa tırmanma, balık avı, kamp yapma, kırsal alanlarda yaşama, dini tu-

rizm, kültür turizmi, tren seyahatleri, kış sporları, ata binme, golf, fotoğraf çekme, bisikletle gezme, kuş gözleme, tenis, sörf, dalma, safari, jeep safari, kano ile gezinti, faytonla gezi gibi çok değişik seyahat türlerini içermektedir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN TÜRK TURİZMİNDEKİ YERİ

Son on beş yıl içinde Türk turizminde birçok değişiklikler olmuş ve 1980'li yıllardan beri ülkemize gelen turist sayısı, turizm gelirleri, yatak

sayısı artmıştır. Turizmin gayri safi milli hasıladaki payı 1980 yılında %0,8 iken, günümüzde %3'lere varmıştır. Turizm gelirlerinin toplam ihracat gelirlerine oranı %25 dolayındadır (Turizm Bakanlığı 1997: 58). 1993 yılında Türkiye'ye tatil amaçlı gelenlerin oranı % 60,24 iken (Turizm Bakanlığı Mayıs 1994: 6); 1996'da %51,1'e düşmüştür (DİE 18.06.1997: 4). Kültür amacıyla gelenler ise, 1993'de %9,8 iken (Turizm Bakanlığı Mayıs 1994: 6), 1996'da %12,4'e yükselmiştir (DİE 18.06.1997: 4). 1997 yılı Ocak-Aralık aylarında ülkemize gelen yabancı

Tablo 2. GAP'ın ekonomik göstergeleri

I. GAYRISAFİ YURT-İÇİ HASILANIN BİLEŞİMİ						
	1985		1996		2005	
	GAP BÖLGESİ	TÜRKİYE	GAP BÖLGESİ	TÜRKİYE	GAP BÖLGESİ	TÜRKİYE
1. Tarım (%)	39.56	10.37	30.81	16.85	23.2	-
2. Sanayi (%)	15.69	12.34	18.85	25.15	29.8	-
3. Hizmetler (%)	44.75	77.29	50.34	57.99	47.0	-
II. KİŞİ BAŞINA GSMH (Cari Fiyatlarla, ABD Doları Olarak)						
	1987		1990		1995	
	981	1629	1569	2655	1498	2727
III. NÜFUS						
	1985		1990		2005	
1. T. Nüfus (mi.l)	4.3	50.3	5.2	56	10	71.7
2. Kentsel N. (mil.)	2.14	26.8	2.9	33	6.6	-
3. Kırsal N. (mil.)	2.15	23.7	2.3	23	3.4	-
4. Kentsel N. Oranı	49.9	53.0	55.7	58.9	66	-
IV. İSTİHDAM						
	1985		1990		2005	
1. Toplam (milyon)	1.5	20.5	1.7	23.3	3.8	-
2. Tarım (%)	71	59	67.2	53	51	-
3. Sanayi (%)	5	11	6.1	12.4	10	-
4. Hizmetler (%)	24	30	26.7	34	39	-
V. YAŞ GRUPLARI (%)						
	1985		1990		2005	
1. 0-14	48.77	37.52	47.16	34.96	-	27.55
2. 15-64	48.17	58.09	50.16	60.68	-	66.59
3. 65 ve Üzeri	2.76	4.20	2.62	4.28	-	5.86

Kaynak: DİE: Aralık 1997, s. XXXV ve ss. 972-975; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Nisan 1996, s. 46..

ziyaretçi sayısı 9, 712, 510' dur. 1996 yılına göre, 1997'de %13.8'lik artış olmuştur (DİE 12.02.1998: 1). Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü beş yıllık kalkınma planlarında kitle turizmine ağırlık veren Türkiye alternatif turizm çeşitlerine yönelik turizm ürünlerinin geliştirilmesine ilişkin ilk tedbirleri beşinci beş yıllık kalkınma planında ele almıştır. GAP Bölgesi yüzyıllar boyunca Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında geçişi sağlayan bir köprü vazifesi görmüştür. 4.000-5.000 yıl öncesine dayanan çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli kesimlerin istilasına uğramış ve onlara yurt olmuştur. Sümerler, Asurlar, Hurriler, Aramiler, Hititler, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Partsartlar, Romalılar, Sasaneler, Bizanslılar, Araplar, Emeviler, Türkmenler, Akkoyunlular, Safeviler, Artuklular, Selçuklular ve Osmanlılar birbiri ardına egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Bu zengin kültürel mozaği içinde, dinsel, sivil, askeri birçok yapı, sanat eseri, tapınak, anıt mezar, tanrı heykelleri, kilise, kale, sur kalıntıları, camiler, türbeler bulunmaktadır. Kültürel zenginliğin yanı sıra, doğal kaynaklar ve şifalı sular açısından da önemli bir potansiyele sahiptir. Tur güzergahında GAP Bölgesi genellikle Doğu Anadolu turlarına eklenmekte; kısa ve uzun turlar Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman'a uğramaktadır. Fiziksel alt yapı yetersizliği, arkeolojik alanlara ulaşım zorluğu, tesislerin nitelikleri bölgenin başlı başına bir tur güzergahı olmasını engellemektedir.

Bölge önemli bir potansiyele sahip olduğu halde, turizm faaliyetleri sınırlı seviyededir. Bu sektörün gelişmesini sınırlayan temel nedenler, GAP Master Plan Çalışması.Cilt II'de aşağıdaki gibi belirtilmektedir (DPT Nisan 1989a: 2.10).

— Konaklama tesisleri, hem kalite hem de miktar bakımından yetersizdir ve bu tesislere temin edilen destek hizmetleri sınırlıdır.

— Potansiyel kaynaklar sınırlı bir şekilde kullanılmaktadır.

— Bölgede tanıtım faaliyetleri yapacak kuruluş bulunmamaktadır.

Aynı raporda; bölgede turizmin gelişmesi için uzun vadeli bir stratejiye ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır:

— Kısa ve orta vadede yerli turistler ile komşu ülkelerden gelecek turistlerin sayısını artırmak, uzun vadede uluslararası turizmi geliştirmek ve

— Tanıtım, tarihi eserlerin restorasyonu, konaklama tesislerinin ve diğer destek hizmetlerinin geliştirilmesi için ilgili kamu ve özel sektör kuruluşlarının faaliyetleri arasında koordinasyonu sağlamak gereklidir.

GAP Master Plan Çalışmasının nihai raporu ikinci baskısında turizm için yapılan öneriler, aşağıdaki gibi ifade edilmiştir (DPT Haziran 1990: 26).

— Kültür ve Turizm Bakanlığı, yerel ve yabancı turizm şirketlerinin işbirliğiyle, bir turizm kaynakları envanteri hazırlanmalıdır. Bu kaynakların kapsamlı bir incelemesi gerçekleştirilmeli; tarihi kalıntıların restorasyonu için bir eylem programını da içeren geniş bir yol gösterici çerçeve oluşturulmalıdır.

— Otel işletmeciliği ve servisi, tur düzenleyicileri ve seyahat acentaları için gerekli turizm personeli Kültür ve Turizm Bakanlığı ile TÜRSAB tarafından eğitilmelidir.

GAP İdaresi Başkanlığı tarafından yaptırılan GAP Master Planı'nın tamamlayıcısı olarak Bölge'nin turizm potansiyelinin araştırılması ve geliştirilmesi amacıyla, Turizm Bakanlığı'nca 1991 yılı içinde "GAP İlleri Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Planlaması" çalışması hazırlanmıştır. Bu çalışmanın, turizm master planı biçiminde ele alınmaması istenmiştir. Sektörün GAP Master Planı'ndaki faaliyetlerin dağılımında temel bir ihracaat faaliyeti olarak yer alması, yaratacağı sektörel etki ile mekansal gelişmeyi de biçimlendirecek bir bileşen olarak değerlendirilmesi öngörülmüştür. Turizm sektörünün gayrisafi bölge hasılasına katkısı 1985 yılında %0.3'den 2005 yılında %0.6'ya çıkacağı hesaplanmıştır (Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 1991: 2 - 5).

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN TURİZM POTANSİYELİ

Zengin kültür mirasına rağmen, bölgenin ülke turizmindeki payı sınırlıdır. Nemrut Dağı gibi bir iki önemli çekim alan hariç tanınmamaktadır.

Adıyaman: Yörede tarih öncesi buluntuların yanı sıra, Kommagene Krallığı'na (Nemrut Dağı), ve İslami döneme ait kalıntılar, kaleler bulunmaktadır. Tarih öncesi çağlarda konut, Roma döneminde kaya mezarı olarak kullanılan 1000 adet mağara bu ilin sınırları içindedir. Fırat nehri üzerindeki Atatürk Barajı ve çevresi de önemli bir çekim merkezidir. Nemrut Dağı 17 Ocak

1989 gün ve 20052 sayılı Resmi Gazetede yürürlüğe giren 88/13572 sayılı karar ile Millî Park ilan edilmiştir. Çok eski zamanlara kadar tarihi uzanan ve Türk geleneklerini yansıtan evlerin bulunduğu Samsat bugün Atatürk Barajı gölü alanı içinde sular altında kalmıştır. İlin Besni, Çelikhân, Kotur içmeleri önemlidir.

Gaziantep: Avrupa'yı Ortadoğu'ya bağlayan, stratejik öneme sahip Gaziantep'te Türk İslami dönemine ait cami, kervansaray, kaleler yer almaktadır. Höyüklerin kalelerin, Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesinin, antik kentlerin, anıt mezarların bulunduğu ve pek çok dinin geliştiği, yayıldığı bir ildir. Bu il sınırları içindeki yaylalar ve kamp yerleri ile de ünlüdür.

Şanlıurfa: Dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Peygamber şehri olarak tanınmaktadır. Urfa kalesi, Balıklı Göl ve efsanesi ilin simgesi haline gelmiştir. Nuh Peygamberin Nuh tufanından sonra kurmuş olduğu 16 ilden biri kabul edilen ilde, Eyüp, Şuayp ve İbrahim Peygamberlerin makamları bulunmaktadır. Haran'da üniversite kalıntılarına rastlanmıştır. İlçesi Birecik kelaynak kuşlarıyla tanınır.

Mardin: Tarihi yollar üzerinde bulunan il evleriyle müze kent niteliği taşımaktadır. Mağaralar açısından da zengin olan ilde Roma, Bizans, Artuklu dönemine ait eserler de bulunmaktadır. Süryani ve Nasturiler yöre kültürünü etkilediklerinden manastırlar (özellikle Deyrülzaferan Manastırı) ile ayrı bir özellik katmaktadır. Midyat Germiabi kaplıcası cilt ve romatizmaya iyi gelmektedir.

Siirt: Doğal güzellikler, mesire yerleri ve kaplıcalar açısından GAP bölgesinin en zengin ilidir. Ancak, ulaşım güçlüğü bulunmaktadır. Jeolojik yapısından dolayı mağaraları çekicilik unsurudur. Birçok tarihi eser bulunmasına rağmen, Veysel Karani türbesi en fazla ilgi çeken yeridir. Bilasis (Sağlarca) ve Lif en önemli kaplıcalarıdır.

Diyarbakır: Çağlar boyu yörenin kültür merkezi olma özelliğini sürdüren il, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İnsanların göçebelikten yerleşik düzene geçtikleri yerleşim merkezlerinden Çayönü kazıları Diyarbakır'da yapılmıştır. Diyarbakır surları, Selçuklu ve Artuklu dönemine ait eserler, turistlerin ilgisini çekmektedir. Çermik kaplıcası ünlüdür.

Batman: Batman'da birçok kale, mağara, cami kilise ve köprü bulunmaktadır. En ünlü köprüsü Malabadi'dir. Hasankeyf'te taş ve maden devrine ait mağaralar, arkeolojik eserler vardır. Hasankeyf halkının bir kısmı yeni inşa edilen ev-

lere taşınmıştır. Bölge avcılığı ile de ilgi çekmektedir.

Şırnak: İlde antik kentler, kaleler bulunmaktadır. Cudi Dağı'ndaki mağara ilgi çekici ve dağ turizmi açısından geliştirilecek bir il özelliğine sahip olmasına rağmen, kalkınmamış bir yöredir. Kaplıcaları Bestemeremi, Beytüşşebap ve Züm-rüt'dür.

Kilis: İlde Ulu Camii, Tekke Camii, Alaca Camii, Çekmeceli Camii, Şakiratık Camii, Zeytunlu Camii, Kadı Camii, Horoz ve Ravanda Kaleleri bulunmaktadır. Şifalı suyunun adı Beşenli içmesidir. Kesimalik mağarası ve Akpınar iki mesire yeridir. Ezanı ilk kez okuyan Bilal-ı Habeş'in türbesi de, Kilis yakınlarındadır. Tilhabes ve Kuzeyne harabeleri önemlidir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN KONAKLAMA KAPASİTESİ

Ülke çapında turizme verilen önem genellikle Türkiye'nin batı ve güney kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Coğrafi bölgelere göre, 31.12.1996 tarihinde turizm yatırım ve işletme belgeli tesis sayısının en az olduğu bölge Güneydoğu Anadolu'dur. Bu tarihe göre, GAP Bölgesi'nde 41 turizm yatırım belgeli tesis ve 4,472 yatak, 43 turizm işletme belgeli tesis ve 3,588 yatak bulunmaktadır. 31.12.1996 tarihine göre, Türkiye'deki toplam 1,309 turizm yatırım belgeli tesisin %3,13'ü, toplam 202,361 yatağın %2,20'si, toplam 1,866 turizm işletme belgeli tesisin %2,30'u, toplam 301,524 yatağın %1,18'i GAP bölgesindedir (Turizm Bakanlığı 1996: 17) (Tablo 3). Turizm yatırım ve işletme belgeli tesisin en fazla olduğu il Diyarbakır'dır. Tablo 4'e göz atıldığında, belediye belgeli tesis ve yatak sayıları açısından da Diyarbakır birinci sıradadır. Turizm yatırım belgeli yatak sayısı açısından Diyarbakır'dan sonra Batman bulunmaktadır, petrol rafinerilerinin bulunması yatırımları hızlandırmıştır. Batman işletme belgeli yatak sayısı açısından, dördüncü sıradadır. Adıyaman Nemrut Dağı Millî Parkı yıllardır ilgi odağı olduğundan yatırım ve işletme belgeli yatak sayısı açısından üçüncü konumdadır. Gaziantep son yıllarda sanayiye verdiği önemden, sanayi bölgelerini geliştirdiğinden dolayı, işletme belgeli yatak sayısı açısından ikinci, yatırım belgeli yatak sayısı yönünden dördüncü sıradadır. Belediye belgeli tesis ve yatak sayısı sıralamasında da Gaziantep ikinci durumdadır. Bölgenin turizm açısından önemli bir yere sahip ve tesislerin yoğunlaştığı diğer iller Mardin ve Şanlıurfa'dır. Bölge potansiyel olarak zen-

Tablo 3. GAP Bölgesi'ndeki Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Tesis, Oda, Yatak Sayısı. (31.12.1996)

İLLER	TURİZM YATIRIM BELGELİ			TURİZM İŞLETME BELGELİ		
	TESİS	ODA	YATAK	TESİS	ODA	YATAK
Adıyaman	9	379	748	9	298	582
Diyarbakır	11	627	1,263	11	438	821
Gaziantep	5	283	554	7	363	733
Mardin	3	126	245	5	221	469
Siirt	-	-	-	2	50	84
Şanlıurfa	3	196	404	4	164	342
Batman	7	466	1,007	4	221	471
Şırnak	3	124	251	1	48	86
Kilis	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	41	2,201	4,472	43	1,803	3,588

Kaynak: Turizm Bakanlığı, 1996, s. 22.

gin olmasına rağmen, ulaşım ve konaklama açısından yeterli düzenleme yapılmamıştır. Türkiye geneli içinde sadece diğer tesis türlerinde GAP %0,48 gibi bir ağırlık taşımakta, bazı türlerde ise, (çadır, karavan, tatil köyü) çok az varlık göstermektedir. Yapılan tahminlere göre, 2005 yılına kadar gereken ek yatak sayısı, Adıyaman'da 2,309; Diyarbakır'da 3,221; Gaziantep'te 3,004; Mardin'de 1,163; Siirt 1,032; Şanlıurfa'da 2,438'dir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 1991: 26 ve 27).

Tablo 4 GAP Bölgesi'nde 1996 Yılında Nitelikli-Niteliksiz Belediye Belgeli Tesis-Yatak Sayıları

İLLER	TESİS	YATAK
Adıyaman	23	695
Diyarbakır	57	3,428
Gaziantep	43	1,926
Mardin	14	484
Siirt	22	719
Şanlıurfa	25	1,028
Batman	7	296
Şırnak	11	590
Kilis	3	156

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Haziran 1997, s. 18.

31.12.1996 tarihine göre, Adıyaman'da 1A ve 1AG grubu olmak üzere 2 adet, Diyarbakır'da 1AG, 3B grubu olmak üzere 4 adet, Gaziantep'te 5A, 6 AG grubu olmak üzere 11 adet, Mardin'de 1 AG grubu olmak üzere 1 adet, Şanlıurfa'da 1A, 1B grubu olmak üzere 2 adet, Batman'da 1B ve 1C grubu olmak üzere 2 adet, Şırnak'ta 1 B grubu olmak üzere 1 adet seyahat acentesi vardır (Turizm Bakanlığı: 1996: 42-44). Kilis'te seyahat acentesi yoktur. Sayı açısından Gaziantep en fazla seyahat açısına sahip ildir, çünkü Gaziantep'in son yıllarda ticaret ve sanayisi gelişmektedir. Ayrıca Gaziantep Adana (Akdeniz) aksı ile Urfa-Diyarbakır-Adıyaman akslarını birleştiren bir konumdadır. Akdeniz Bölgesi ile GAP illeri arasında aracı bir ildir. Yumurtalık ve İskenderun limanlarına yakınlığı nedeniyle önemli bir ihracat potansiyelini sürdürebilecek düzeydedir.

Konaklama kapasitesi ve seyahat acentelerinin sayısının artmasına paralel olarak, yapılan tahminlere göre, 2005 yılı GAP Bölgesi turizm sektöründe doğrudan istihdam edilecek kişi sayısı Adıyaman'da 2,276; Diyarbakır'da 2,145, Gaziantep'te 3,269, Mardin'de 1,170, Siirt'te 715, Şanlıurfa'da 2,977, Batman'da 1,011; Şırnak'ta 328 olacaktır (Katı 1992: 97). Gaziantep bugünkü gelişimini 2005 yılında sürdüreceği gözükmektedir. GAP'ın entegre bir bölge kalkınma projesi olarak yürütülebilmesi kaynakların proje tahsis edilmesine bağlıdır. 1997 yılı fiyatlarıyla turizm sermaye yatırımları için (1990-2005)

Tablo 5. Turizm kredilerinin GAP illerine göre dağılımı-1989-1996 (Milyar TL.)

İLLER/YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Gaziantep	0	0	0	0	0	37	37	28
Kilis	0	0	0	0	0	0	0	0
Batman	0	0	0	0	0	0	0	0
Diyarbakır	0	0	0	0	0	1	1	1
Mardin	0	1	1	1	1	0	0	0
Siirt	0	1	0	0	0	0	0	0
Şanlıurfa	0	0	2	2	2	0	0	0
Şırnak	0	0	0	0	0	0	0	0
Adıyaman	1	2	2	3	4	2	4	5

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği verileri

GAP Master Planı kapsamında toplam 7 trilyon 100 milyar TL.'ye ihtiyaç vardır. 1997 yılı sonuna kadar kümülatif yatırım tutarı 1 trilyon 695 milyar TL ve gerçekleşme yüzdesi %23.9'dur. 1990-2005 yılları arasında 1997 yılı fiyatlarıyla tüm GAP Bölgesine ait yatırım projeleri için 4 katrilyon 224 trilyon 822 milyar TL'ye ihtiyaç duyulmakta ve 1997 yılı sonuna kadar kümülatif yatırım olarak 1 katrilyon 745 trilyon 647 milyar TL harcama yapılmıştır. Genel toplam içinde gerçekleşen yatırım tutarı %41.3'dür. Bu veriler, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'ndan elde edilmiştir. Turizm sektöründeki katma değer GAP Bölgesindeki GSBH'nın %0,3 olduğu hesaplanmıştır (DPT Nisan 1989b: B.17).

GAP Bölgesi turizm yatırımlarına verilen krediler yetersizdir. Tablo 5'de görüldüğü gibi, GAP illeri içinde kredilerden en çok yararlanan iller Gaziantep ve Adıyaman'dır. 1989'dan beri, Adıyaman'a verilen turizm kredileri yıllar bazında belli bir istikrar içinde artarken, Gaziantep'e 1994 ve 1995'de 37 milyar; 1996'da 28 milyar turizm kredisi verilmiştir. Gaziantep 1994'ten itibaren turizm kredisi alan bir il olarak atak yapmıştır. Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nden alınan verilere göre, 1997 yılında turizme tahsis edilen teşvik belge sayısı 2 ve ulaştırma için 142'dir. Bu teşviklerden biri Şanlıurfa'ya, diğeri Mardin'e aittir. Turizm yatırımlarına yatırım indirimi, gümrük muafiyeti, KDV erteleme, KDV desteği, vergi-resim-harç istisnası teşvikleri uygulanmaktadır. Turizm açısından GAP'a sağlanan teşviklerin yetersizliği düşündürücüdür.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NE GELEN YABANCI VE YERLİ TURİSTLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

GAP Bölgesindeki tarihsel veriler, ulusal park, tabiatı koruma alanları gibi doğal verilerden daha çeşitli ve zengindir. Kültürel nitelikler de birinci derecede İslam ve Hıristiyan din turizmi çerçevesinde; ikinci derecede diğeri dini turizm çeşitlerinde yoğunlaşmıştır. Giriş kapılarına göre, GAP illerine gelen yabancılar incelendiğinde, yıllar itibariyle gelen yabancı sayısı farklılıklar göstermektedir. Gaziantep'e gelenlerin sayısı yükselmiştir. Mardin ve Şanlıurfa'ya gelen yabancıların sayısı yıllar itibariyle belli bir istikrar gösterirken, Diyarbakır'a gelenlerin sayısı düşmüştür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne karayolu ile gelen yabancıların payı %95.11' dir (DİE Eylül 1997: 420). En çok kullanılan kapılar karayolları üzerindeki kapılardır. Demiryolları 1980'lerden sonra önemini yitirmiştir. Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Batman ve Siirt'te hava alanları bulunmasına rağmen, havayoluyla gelenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Şırnak iline göz attığımızda, özellikle 1996 ve 1997 yıllarında 1995'e göre önemli bir artış olduğu gözlenmektedir (Tablo 6). Gaziantep ilinden başlayan ve doğuda Habur'dan Irak'a devam eden E-24 Uluslararası Karayolu transit geçişte en önemli güzergahtır. Bu karayolu Avrupa'yı Körfez Ülkelerine ve Güneybatı İran, Güney Asya'ya bağlamaktadır.

1996 yılında GAP illerinde turistik işletmelerde konaklayan kişilerin sayısına ve gecelemelerine baktığımızda, aşağıdaki verileri elde ederiz (Turizm Bakanlığı Haziran 1997c: 94-101)

— Adıyaman'da 2,645 yabancı turist konaklamış ve 2,677 geceleme yapmıştır. 15,342 yerli turist konaklamış ve 17,399 geceleme yapmıştır.

— Diyarbakır'da 3,341 yabancı turist konaklamış ve 6,067 geceleme yapmıştır. 72,060 yerli turist konaklamış ve 93,420 geceleme yapmıştır.

— Gaziantep'te 7,118 yabancı turist konaklamış ve 22,052 geceleme yapmıştır. 74,459 yerli turist konaklamış ve 24,314 geceleme yapmıştır.

— Mardin'de 185 yabancı turist konaklamış ve 643 geceleme yapmıştır. 11,576 yerli turist konaklamış ve 17,596 geceleme yapmıştır.

— Siirt'te 21 yabancı turist konaklamış ve 45 geceleme yapmıştır. 8,252 yerli turist konaklamış ve 15,204 geceleme yapmıştır.

— Şanlıurfa'da 2,709 yabancı turist konaklamış ve 2,631 geceleme yapmıştır. 28,555 yerli turist konaklamış ve 40,798 geceleme yapmıştır.

— Batman'da 30 yabancı turist konaklamış ve 240 geceleme yapmıştır. 30,293 yerli turist konaklamış ve 30,777 geceleme yapmıştır.

— Şırnak'ta 150 yabancı turist konaklamış ve 152 geceleme yapmıştır. 12,887 yerli turist konaklamış ve 12,887 geceleme yapmıştır.

Yabancı turistlerin yoğun olarak, konakladığı illerin başında Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman gelmektedir. Batman, Siirt, Şırnak'ta yabancı turist yok denecek azdır. Yerli turist

sayısı her ilde yabancı turiste göre daha fazla olmasına rağmen, yerli turistin en çok konaklama yaptığı iller Gaziantep ve Diyarbakır'dır. Genel olarak GAP illerini ziyaret eden Batılı ülkelerin başında Almanya, ABD ve Benelüks gelmektedir. Özellikle Diyarbakır, Adıyaman ve Gaziantep'i 1996 yılında en çok Almanlar ziyaret etmiştir. Suriye ve Irak'tan giriş yapanların en çok ziyaret ettikleri iller Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şırnak'tır (Turizm Bakanlığı: Haziran 1997c: 86-89). GAP'a giriş amaçları içinde başta transit geçiş gelmektedir ve en yüksek oran Gaziantep'te göze çarpmaktadır. Transit geçişten sonra görev ve iş nedeniyle gelenler ikinci sıradadır. Dini ve kültür amaçlı seyahatlerin oranı bölgenin tarihi potansiyeline rağmen düşüktür.

Belediye belgeli tesislerde ve geceleme yapan kişilerin sayısına gözetdiğimizde; 1996 yılında toplam 17,021 kişi yabancı turist GAP Bölgesi illerinin belediye tesislerinde konaklamış ve 22,543 geceleme yapmıştır. 579,023 yerli turist konaklamış ve 666,468 geceleme yapmıştır. Yabancı ve yerli turistlerin ortalama kalış süreleri ortalama 1 gündür. Belediye belgeli tesislerde konaklayan yabancı turistlerin en fazla kaldıkları iller sırasıyla Gaziantep Şanlıurfa ve Diyarbakır'dır. Yerli turistlerin yoğun olarak konakladığı iller ise sırasıyla Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa'dır (Turizm Bakanlığı Haziran 1997a: 45).

Tablo 6. GAP bölgesi illerinin sınır kapılarından giriş yapan yabancıların yıllara göre dağılımı

İLLER	KAPILAR	YILLAR			
		1994 (1)	1995 (2)	1996 (3)	1997 (4)
Diyarbakır	Merkez (H)	342	745	25	24
Gaziantep	İslahiye (T)	513	340	288	265
	Kargamış (K)	1.636	814	841	3.749
	Merkez (H)	-	-	1.546	2.569
	Toplam	2.149	1.154	2.675	6.583
Mardin	Nusaybin (K)	10.468	8.610	12.316	12.128
Şanlıurfa	Akçakale (K)	3.338	3.456	2.572	3.735
Kilis	Öncüpınar (K)	136.087	196.766	185.676	148.666
Şırnak	Habur (K)	14.299	13.392	20.688	22.361

Not: H = Havayolu, T = Tren, K = Karayolu

Kaynak

(1): Turizm Bakanlığı, Haziran 1997b, ss. 32-35.

(2): Turizm Bakanlığı, Temmuz 1996, ss. 46-49.

(3): Turizm Bakanlığı, Nisan 1995, ss. 46-49.

(4): DİE, 12.02.1998, ss. 12-14.

GAP Bölgesini ziyaret eden yabancı ve yerli turist sayısı, yaptığı konaklama ve geceleme oranları Türkiye'nin diğer bölgelerine göre en son sırada yer almaktadır. Ancak yapılan tahminlere göre, 2005 yılında 368,025 yabancı, 374,544 yerli turist beklenmektedir. Yabancı turistler 312,821 konaklama ve 750,771 geceleme; yerli turistler ise 318,371 konaklama ve 764,090 geceleme yapacaklardır. 2005 yılında yabancı turistler 262.489.572\$ ve yerli turistler 832.583.897\$ harcama yapacaklardır (Katı 1992: 95).

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE GELİŞTİRİLMESİ GEREKEN TURİZM ÇEŞİTLERİ

GAP Bölgesi yerli ve yabancı turistleri çekebilecek kaynaklara sahiptir. Tarihsel mimarisi, arkeolojik değerleri, özgün kültürü, doğal güzellikleri değerlendirildiğinde, önemli bir turizm merkezi haline gelebilir. Ancak, yörede uzun bir süredir devam eden terör, dış aktif turizm talebi ve turizm yatırımcılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Altyapı yatırımlarının eksikliği bu bölgede çok belirgindir ve kaynak aktarımı yetersizdir. Ulaşım açısından zorluklar vardır. İç ulaşımı sağlayan karayolları istenen kalitede değildir. Uluslararası trafiğe açık havaalanlarının kapasitesi ve sayıları yetersizdir. Konaklama işletmeleri, yeme-içme tesisleri, alışveriş imkanları, seyahat acenteleri yeterli düzeyde gelişmemiştir. Sunulan hizmet kalitesi düşük ve uluslararası standartlara uygun değildir. Yöre halkı turizm bilincine sahip olmadığı gibi, turizm işletmelerinde çalışan personelin eğitim seviyesi düşüktür. Tarihi ve kültürel değerlerin tümü restore edilerek turistin hizmetine sokulamamıştır. Acilen kültürel ve doğal değerler korunduğu, çevresel özellikler gözönüne alındığı, kalifiye personel istihdam eden tesisler çoğaldığı, yöresel kültüre ağırlık verildiği, ulaşımın kalitesi arttığı, turistik potansiyelin tanıtımı ve pazarlaması yapıldığı süreçte bölgeye olan talep artacaktır. Ayrıca GAP'ın çevreye muhtemel etkileri ele alındığında, turizmi doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren konular ortaya çıkmaktadır.

- Su ve toprak kaynaklarıyla ilgili araştırmalar,
- Toplum ve çevresi arasında denge kurulmasına yönelik araştırmalar,
- Kırsal alan kullanımlarının organizasyonuna yönelik araştırmalar,
- Doğal ve tarihsel çevrenin koruma ve geliştirilmesine yönelik araştırmalar,

- Pestisit kullanımını azaltacak alternatif kontrol yöntemlerinin araştırılması,
- Ekolojik dengenin yeniden kurulması için yapılması gereken araştırmalar.

Özellikle (d) şıkkında belirtildiği gibi, GAP kapsamı içinde yer alan barajların inşasını takiben göl alanları içerisinde kalan kültürel varlıklar turizm açısından önemli bir potansiyeldir. Samsat'ta 1978-1979 arasında sürdürülen arkeolojik kurtarma çalışmaları sonucu, tarihi birikimin bir bölümü ortaya çıkarılmış, bir kısım örnek tarihi eserler kurtarılmıştır (Kırımhan Ocak 1993: 40). Şanlıurfa yakınlarında bugün sularla kaplanmış alanda M.Ö. 7. yüzyıla ait bir mozaik taban yer almaktadır. Dicle nehri üzerinde tehdit altında bulunan sit alanlarının sayısı Fırat üzerindekiyle daha fazladır. Hasankeyf'te 12. yüzyıldan kalma büyük bir şehrin harabeleri İlisu Barajı inşa edildikten sonra sularla örtülecektir (Richardson 1995: 41). Hasankeyf'te bulunan anıtsal eserlerin sökülüp başka bir yerde monte edilmesi mümkün değildir. Ancak 1986 yılından beri sürdürülen kazı çalışmaları sonunda elde edilen taşınabilir buluntular kurtarılabilir. Ayrıca, Dicle'nin kuzey sahilindeki Zeynel Bey Türbesi bir başka yere nakledilerek tamamen kurtarılabilir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Mart 1993: 4).

GAP Bölgesinin refah düzeyi arttıkça, ekonomik ve sosyal değerler yükseldikçe, turizm sektörü de gelişecektir. Bölgede turizm faaliyetlerinin düzene girmesiyle iller arasında iç turizm hareketleri de artacaktır. Ayrıca:

- İç ve dış turizm talebinin gelişimiyle, iş adamlarının bölgeyi ziyaret etmesiyle eski dönemlerden beri ticari faaliyetlerini sürdüren Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da iş turizmi potansiyeli yoğunlaşacaktır.
- Gaziantep Şanlıurfa ve Diyarbakır'da ulusal ve uluslararası düzeyde seminer, kongre, konferans düzenlendiği takdirde kongre turizmi gelişecektir.
- Bölgenin hem çağlar öncesi dinlere, hemde semavi dinlere ait tarihi eser yoğunluktadır. Özellikle inanç turizmi çerçevesinde museviler ve müslümanlar için Şanlıurfa, Süryaniler için Mardin ve çevresi, Hıristiyanlar için Gaziantep ve Şanlıurfa önemli merkezlerdir. Bazı kentler tarihi dokusu nedeniyle sit alanı ilan edilmiştir. Ancak, bölgede kültür ve dini turizmi geliştirebilmek için ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi, tarihi merkez ve eserlerin restore edilip, korun-

ması, turizme hizmet verecek alanlar haline getirilmesi çevre düzenlemelerinin yapılması şarttır.

— Yörede bulunan kaplıcalar, termal turizm açısından araştırılıp, özellikleri çağdaş standartlar düzeyine ulaştırılmalıdır.

— GAP illerinin çoğunda sınır kapısı bulunduğu, İskenderun Körfezi'nden GAP Bölgesi'ne kadar uzanan otoyol sayesinde iç ve dış ticaretin gelişimiyle transit turizmi gelişmiş ve varlığını her zaman koruyacak gibi gözükmektedir.

— Adıyaman Nemrut Dağı ve çevredeki kalelerin, Gaziantep Yesemek Açık Hava Atölyesi ve höyüklerin, Diyarbakır Çayönü arkeolojik alanının ve Diyarbakır surlarının, Şanlıurfa Soğmatar, Şuayip, Harran Harabelerinin, Batman Hasankeyf kalıntılarının vs. kültür turizmi çerçevesinde daha iyi değerlendirilerek tanıtımı yapılmalıdır.

— Yöreye özgü mevcut kültürel öğeler (mimari, el sanatları, folklor, mutfak vs.) ön plana çıkarılmalıdır.

— Yöresel festival ve şenlikler uluslararası düzeyde ele alınmaya çalışılmalıdır.

— Sivil mimari eserler turizm amaçlı kullanılmalıdır.

— Mağara turizmi (Adıyaman Pirin ve Diyarbakır Birkılın mağaraları gibi) geliştirilmelidir.

— Fırat nehri kıyılarında kanoculuk, baraj gölleri ve çevresinde tatlı su balık avcılığı, akarsular da rafting geliştirilebilir.

— GAP İlleri Turizm Gelişme Planlarında belirtilen rekreasyon, günü birlik alanlar iç ve dış turizminin hizmetine sunulmalı ve kamping-karavan turizmi geliştirilmelidir.

— Batman'da av turizmi ve Sason-Kozluk Aydınlık Dağları kış sporları-dağ turizmi açısından değerlendirilebilir. Şırnak Cudi Dağı dağcılık turizmi açısından ele alınıp, yürüyüş parkurları düzenlenebilir.

— Siirt doğal güzellikler açısından zengin olduğundan Botan Vadisi, Bitlis Çayı, Baykan ve Şirvan civarı dağlık ve ormanlık bölgeler içinde önemli bir konuma sahip olmalıdır.

— Kuş ve hayvan gözetleme, foto safari turları düzenlenebilir.

— Yörede demiryolları ulaşımı çok eski dönemlerden beri var olduğu için, uluslararası standartlara uygun bir ulaşım hizmeti çerçevesinde nostaljik amaçlı buharlı lokomotif turizmi geliştirilebilir.

— Diğer bölgelerimize göre, daha belirgin özelliklere sahip yaylacılık geleneği kültürel değerleriyle yaşatılabilir.

— GAP Bölgesinin temel kalkınma stratejisi tarım olduğundan, yöreye özgün çiftlik evleri inşa ederek sürdürülebilir turizm çerçevesinde; doğa, çevreyle, yöre halkıyla bütünleşmiş, tüm kültürel değerlerini koruyan bir anlayışla kırsal turizm geliştirilebilir ve üçüncü yaş grubuna pazarlanabilir.

— Flora ve fauna koruma alanlarının belirlenerek, Botanik Bahçeleri, Arboretumlar kurulmalıdır.

SONUÇ

Bölgenin zengin doğal ve kültürel varlıkları ilgi çekmektedir. Organize sanayi bölgelerinin ve imalat fabrikalarının çoğalmasıyla, turizm yatırımlarının da artacağı tahmin edilmektedir. GAP Bölgesinde turizm, eğitim, sağlık konularında yatırım yapacak girişimciler Acil Destek Programı kapsamına alınmıştır. Bu kapsam çerçevesinde, Kalkınma Bankası 5 yıl vadeli kredileri girişimcilere tahsis etmiştir. Yabancı sermaye bölgeye çekilmek istenmektedir. Tarım, sulama, enerji ve çevreye yönelik çalışmaların turizm sektörünü hızlandırması beklenmektedir. Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'ne, yatırımları cazip hale getirmesi konusunda büyük görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

Atalay, Turgut (1993). "Sanayi Kuruluş Yer Seçimi ve Sanayi Türleri". *GAP ve Sanayi Sempozyumu*, 16-18 Ekim 1990, Şanlıurfa, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı..

Brotherton, Bob, Himmetoğlu Bülent (1998). "Beyond Destinations-Special Interest Tourism", *Anatolia, An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 8 (3)..

Butler, Richard (1990). "Alternative Tourism: Pious Hope or Trojan Horse". *Journal of Travel Research*, 3(Winter).

Dericioğlu, Taylan (1988). "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Planlama Çalışmaları". *GAP Güneydoğu Anadolu Projesi I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu*, der: Ali İhsan Bağış, 22-25 Nisan 1987-Şanlıurfa.

DİE (1997). "1996 Yılı Yabancı Ziyaretçiler Anketi Sonuçları". *Haber Bülteni*, Ankara.

DİE (1997). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: Gaziantep*. Ankara.

DİE, (1997). *GAP II İstatistikleri 1950-1996*. Ankara.

DİE, Haber Bülteni, Ankara, 1998.

DPT (1989a). *GAP Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu*. Cilt II. Ankara: Nippon Koei Co. Ltd.-Yüksel Proje A.Ş.

DPT (1989b). *GAP Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu*. Cilt III. Ankara: Nippon Koei Co Ltd, Yüksel Proje A.Ş.

DPT (1990). *Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu, Yöneticiler İçin Özet*. 2. baskı, 1. Cilt, Ankara: Nippon Koei Co Ltd., Yüksel Proje A.Ş. Ortak Girişimi.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1991). *GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Projesi, Turizm Sektörü Çalışması*, Ankara.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (1993). *Ilısu ve Cizre Projeleri ve Hasankeyf*. Ankara.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1997). *GAP Bölgesi Hareket Planı (1993-1997)*. Yöneticiler İçin Özet, Ankara.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1993). *GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması Nihai Raporu, Yöneticiler İçin Özet*. GAP Ulaşım ve Altyapı Müşavirlik Hizmetleri Ortaklığı, Ankara.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1995). *Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal Eylem Planı*. Ankara.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1995). *Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Dış Kaynak Kullanımı*. Ankara.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1996). *GAP Az Gelişmiş Bölgelerin Potansiyel Araştırma Toplantısı. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası*.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1996). *Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Sürdürülebilir Entegre Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Yenilikçi Bir Yaklaşımı*. Ankara.

Hall, Michael C. and Weiler, Betty (1992). "What's Special About Interest Tourism", *Special Interest Tourism*, edited by Hall and Weiler, Londra: Belvahan Press.

Katu, Metin (1992). "GAP Bölgesinde Turizmin Yaratacağı Ekonomik ve Sosyal Değerler". *1. GAP ve Turizm Sempozyumu*, Gaziantep: Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü.

Özkan, Necati (1995). *Master Plan Studies and the Final Aspects of the Southeastern Anatolia Project*. Ankara: Prime Ministry Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration.

Poon, Auliana (1995). *Tourism Technology and Competitive Strategies*. Büyük Britanya: Cab International.

Richardson, Matthew (1995). *Güneydoğu Anadolu'nun Sürdürülebilir Kalkınma Potansiyeli*. Ankara: Tes-Ar Yayınları No: 15.

Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration (1997). *GAP: Southeastern Anatolia Integrated Development Project*. Ankara.

TOBB (1994). *Güneydoğu Anadolu Projesi Özel İhtisas Komisyonu Özet Raporu*. 2. baskı, Ankara: T.O.B.B. Yayınları Genel= 258, B.Ö.M.= 16.

Turizm Bakanlığı, Yabancı Ziyaretçiler Talep Profili Araştırması, Yatırımlar Genel Müdürlüğü, Yayın No: 1994/4, Ankara, 1994.

Turizm Bakanlığı (1995). *Turizm İstatistikleri Bülteni 1994*, Ankara: Yatırımlar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı Yayın No: 1995/4.

Turizm Bakanlığı (1996). *Turizm İstatistikleri Bülteni 1995*. Ankara: Yatırımlar Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı Yayın No: 1996/1.

Turizm Bakanlığı (1996). *Belgeli Turizm İşletmeleri İstatistik Yıllığı 1996*, Ankara: İşletmeler Genel Müdürlüğü.

Turizm Bakanlığı (1997a). *Belediye Belgeli Konaklama İstatistikleri Bülteni 1996*. Ankara: Yatırımlar Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı Yayın No: 1997/5.

Turizm Bakanlığı (1997b). *Turizm İstatistikleri Bülteni 1996*. Ankara: Yatırımlar Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı Yayın No: 1997/4.

Turizm Bakanlığı (1997c). *Konaklama İstatistikleri Bülteni 1996*. Ankara: Yatırımlar Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı Yayın No: 1997/2.

Turizm Bakanlığı (1998). *Turizm Bakanlığı 1963-1997*. Ankara: Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara.

WTO (1997). *Tourism 2020 Vision, A New Forecast*. Executive Summary, Madrid.

Gönderilme tarihi : Ekim 1999

Değerlendirme : Ekim 1999

Kabul : Kasım 1999

Doç. Dr. Füsun İSTANBULLU DİNÇER, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Beyazıt, İstanbul